

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki ayda bir yayınlanır

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Adına
Prof. Dr. Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pınar YILDIRIM

Arşiv ve Tashih

Muhittin NALBANTOĞLU

İdarehane

Ankaravî Mehmet Efendi Medresesi,
Belediye Sarayı Arkası, Saraçhane/İstanbul

Telefon

511 10 06 - 511 18 33

Fax

520 53 63

Teleks

30600 tdavtr

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

Baskı

Renk Ofset

Abone Bedeli

Yurtiçi: 100.000 TL. Yurtdışı: 75 DM.

74

EKİM 91

DOĞU ANADOLU'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ

Kutlu ÖZEN

YER İYELERİ/RUHLARI

Eserin 33-48. sayfaları "Yer İyeleri"ne ayrılmıştır. Sayın Kalafat, yer iyelerini beş bölüm halinde incelemiştir.

1. Dağ İyesi, 2. Kaya-Taş İyesi, 3. Yer İyesi (Hızır-İlyas motifi ile birlikte ele alınmış), 4. Su İyesi, 5. Ağaç (Orman)/Bitki İyesi.

Eski Türkler, tabiatta birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyorlardı. Dağ, tepe, kaya, vadi, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, volkanik göl, deniz... Bütün bunlar aynı zamanda birer ruh idiler¹. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar her yıl ilkbaharda ve sonbaharda Gök Tanrı'ya, atalara, tabiat kuvvetlerine at ve koyun kurban ederlerdi². Yer-Su Tanrıları İslamiyetten sonra kimlik değiştirdi. Gerçek ve uydurma velilerin mezarlarına yerleşerek yeni bir hüviyet kazandı³. Benim araştırmalarıma göre Yer-Su Kültü'ne bağlı Divriği yöresinde en az 300 adak yeri bulunmaktadır. Daha sağlıklı bir alan çalışması bu sayıyı en az 400'e çıkaracaktır. Dün olduğu gibi bugün de yöre halkı bu adak yerlerinden şifa ummaktadır. İşin garibi, bu insanlar "Yer-Su" kültürünün farkında bile değildir. Fakat bilmeden bu inancı yaşatmaktadır. Yaptığı merasimler Göktürk çağındaki merasimlerden hiç de farklı değildir. Yer-Su İyeleri'ni tanıtırken bunu daha iyi göreceğiz.

1. DAĞ İYESİ

Kalafat, "Dağ İyesi" hakkında şöyle demektedir: "Hunlardan itibaren Türklerin Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunduğunu biliyoruz. Yörede, tepelerinde yatır olduğuna inanılan dağlara ziyaretçilerin çıkıp kurban kestiği

1 Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enst. Yay., Ankara-1987*, s. 90.

2 Kafesoğlu, a.g.e., s. 90.

3 Prof. Dr. A. Kadir İnan, *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, Makaleler-İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara-1968*, s. 472.

bilinmektedir. Bu pratikler Erzurum, Tunceli, Adıyaman ve Bingöl çevresinde uygulanmaktadır. Biz bu pratiklere tanık olduk. Türklerin yaşadığı Orta Asya ve Sibirya coğrafyasında (...) her boyun ve oymağın kendisine ait bir ıduk/kutsal dağı vardır. (...) Sarıkamış yöresinde (...) Ağbaba Dağı'nı sahiplenen köylüler, senenin muayyen bir günü burayı ziyaret edip topluca aşağı inerlermiş. (...) Buna benzer bir inanç da Sivas'ta yaşamaktadır. (...)''⁴

Kalafat'ın sözünü ettiği pratikler bugün Divriği yöresinde bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Kutsal olarak bilinen dağlar her yıl muayyen bir günde topluca ziyaret edilmektedir. Dağ iyelerine kurbanlar kesilip dua edilmektedir.

a. Divriği Yöresindeki Kutsal Dağlar:

Iğmbat Dağı, Hüseyin Gazi Ziyareti (Divriği); Fıdıl Dağı, Fıdıl Baba Ziyareti (Erikli köyü); Çengelli Dağı, Kirkit Baba ve Balaban Baba Ziyareti (Çimen Mezrası); Beydığın Dağı, Beydığın Baba Ziyareti (Avşarcık); Düldül Baba Ziyareti (Çamşılı); Demirli Dağı, Emir Baba Ziyareti (Timisi Köyü); Egerli Dağı, Egerli Baba Ziyareti (Palha Köyü); Katerli Dağı, Katerli/Hatırlı Baba Ziyareti (Anzağar); Kızıldağ, Kızıldağ Baba Ziyareti (Divriği).....

b. Dağ İyesi'ne Bağlı Pratikler:

Divriği'nin Palha Köyü yakınlarındaki Egerli Dağı ve bu dağ üzerindeki Egerli Baba düşeği her yıl haziran ayında Palha, Pütge, Kâhdik, Birestik köylüleri ile Sarıçiçek yaylacıları tarafından topluca ziyaret edilir. Sabahın erken saatlerinde dağa çıkmaya başlayan köylüler, beraberlerinde kurbanlıkları ve yiyecek maddelerini de getirirler. Egerli Baba'yı ziyaret ettikten sonra kurbanlarını keserler. Kurban etleri pişerken Cem-Cemaat adı verilen dini bir toplantı yaparlar. Dua ederler. Kendilerinin, evlerinin, ekinlerinin, mal ve davalarının korunması için dağ iyesinden yardım talep ederler. Çünkü, Egerli Baba, o bölgenin koruyucu iyesidir. Dağ iyesini kurban keserek, ayin yaparak memnun etmezlerse o yıl çeşitli felâketlere uğrayacaklarına inanırlar.

Yapılan duadan, topluca yenilen yemekten sonra gönül rahatlığı içerisinde adak yerinden ayrılırlar.

Divriği'deki diğer dağ ziyaretlerinde de bu pratik uygulanır. Meselâ Timisi Köyü yakınlarındaki Emir Baba da haziran ayı içerisinde ziyaret edilir. Timisi, Anzağar, Gödeş, Gânt ve Haşke Köylüleri Demirli Dağı'na çıkarak Emir Baba'yı ziyaret ederler. Bu ziyaretlerde en az 40-50 kurban kesilir.

Dağ iyelerinden yağmur yağdırması da talep edilir. Divriği Susuzbel mevkiindeki Kızıldağ, yağmur duası için ziyaret edilen bir dağ iyesidir.

Erikli yakınlarındaki Fıdıl Dağı, mevsimlik toplu törenlerin dışında çocuk sahibi olmak isteyen kadınların da ziyaret ettiği bir iye'dir.

⁴ Kalafat, a.g.e., s.36.

Dağ iyelerinin kutsal günlerde ve cuma akşamları kudret topu ile selâmlaştığına inanılır. Gezey Köyündeki Koç Baba, Arege Köyündeki Şemmas Pir'le; Erikli Köyü yakınlarındaki Fıdıl Baba, Yazıköy'deki Hıdır-Ellez tepesi ile selâmlaşır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz.

Divriği yöresinde dağ iyelerine toplu ziyaret yapılır. Mutlaka kurban kesilir. Bireysel ziyaretler enderdir.

2. KAYA-TAŞ İYESİ

Eski Türk inançlarında "*Kaya-Taş İyesi*" de önemli bir yer tutmaktadır. Kalafat, eserinde, taşla ilgili pratiklere oldukça yer vermiştir. Korku taşı, delikli taş, sarılık taşı... Biz bu bölümde Divriği yöresinde uygulanan fakat Sayın Yaşar Kalafat'la, Sayın Hikmet Tanyu'nun eserlerinde yer almaya bazı pratiklere yer vereceğiz.

a. Kabayel ve Yağmur Duası İçin Ziyaret Edilen Kayalar:

Bu çeşit mekânlara "*Kabayel Düşegi*" denir. Köyün veya arazinin güney yamacında bulunur. Geçimini hayvancılıkla sağlayan bölgelerde otun, samanın, arpanın ve diğer hayvan yemlerinin önemi büyüktür. O yörede ağır bir kış mevsimi geçmişse, mart ayı geldiği halde kar örtüsü kalkmamışsa köylüler hep birlikte kabayel düşegi adı verilen adak yerlerine giderler. Karların erimesi için dua ederler. Kabayel düşekleri bazan bir kaya, bazan bir kaya parçası, bazan ulu bir ağaç, bazan da bir çalı yığındır. Biz bu bölümde kaya-taş iyesine bağlı kabayel düşeklerinden örnekler vereceğiz⁵

Prof. Dr. Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar* (11. baskı) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 731, Ankara-1987; Eserin 221-222. sayfalarında Sayın Tanyu'nun benden derlemiş olduğu iki sayfalık bir bölüm vardır. K. Özen..

Gâlin Köyü yakınlarındaki Kaya Baba, Arhusu Boğazı'ndaki Çermik Baba (dere yatağındaki 20-30 tonluk kaya parçası), Karasar Köyü'nün üstündeki Hıdır-Ellez Kayası.

Bu adak yerleri hem kar örtüsünün eriyip kalkması için "*Kaba yele karşı gitme*" merasimlerinde; hem de kurak mevsimlerde "*Yağmur duası*" için gidilen adak yerleridir.

b. Şifa Maksadıyla Ziyaret edilen Kayalar-Taşlar:

Bu çeşit adak yerleri göz hastalıklarında, sıtmada, sancılanmalarda, dalak büyümesinde, siğil tedavisinde ve doğumla ilgili merasimlerde ziyaret edilir.

Arıhısu Köyü yakınlarındaki "*Kabar Kayası*" göz hastalıkları için, Kargaban Köyü yakınlarındaki "*Siğil Taşı*", siğiller için, Murmana Köyü ya-

5. Kutlu Özen, *Divriği Köylerinde Ekin Selevatlama ve Kaba Yele Karşı Gitme Törenleri*, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt IV. den ayrışım, Ankara-1987, s. 285

kınlarındaki "Sıtma Kayası" sıtma tedavisinde, Divriği merkezindeki ve Odur Köyündeki "Dalak Taşı" dalak büyümelerinde, Divriği merkezindeki "Korku Taşı" çocukların korkularını gidermede, Kâhtik Köyündeki "Garipçe" adlı taş, atların sancılarının azaltılması için ziyaret edilir.

Ziniski Köyündeki "Diyenecek" adlı kaya, Divriği Arhısu Köyü yakınlarındaki "Garip Baba Kayası", Karasar Köyü yakınlarındaki "Büyük Kaya" ve Avşarcık Köyünün "Bende" mıntıkasındaki "Bende" adlı taş, kadınların çocuk sahibi olmak için gitmiş oldukları adak yerleridir. Kadınlar bu ziyaretlerin etrafından üç defa dolaştırılarak sembolik bir fiyatla kaya iyesine satılır. Doğan çocuğa kaya iyesinin adı verilir. Ayrıca kurban kesilir.

c. Kapalı Mekânlardaki Kutsal Taşlar:

Türbe, ev... gibi kapalı mekânlarda şifa maksadıyla ziyaret edilen taşlar vardır. Bu taşlar daha çok baş, sırt-bel ağrılarının sağaltılmasında kullanılır.

Karadonlu Can Baba Türbesindeki kum taşı (Karageban Köyü); Cöğü Baba Ziyaretindeki Kara Taş (İmranlı/Karacaören Köyü), Karayakup Ziyaretindeki şifa taşı (Odur Köyü), Sabır Dede Ziyaretindeki şifa taşı (Hazerrkek Köyü), Zinzınat Köyünde bir evin içinde bulunan Erenlerin Taşı bu nitelikteki kutsal taşlardır.

d. Üzerinde İz Bulunan Taşlar ve Kayalar:

Divriği Hüseyin Gazi Ziyaretinde Hüseyin Gazi'nin kaya üzerindeki, on iki adet, atına ait ayak izleri; Beydağı'nın zirvesindeki Battal Gazi'nin kılıcıyla kesilmiş olan kaya, Hinora Köyündeki At Kaya üzerinde erenlerin kırbaç izleri, Norşun-Ziniski Köyleri arasındaki Hızır-Ellez Kayasındaki Hızır'ın atına ve kendisine ait izler, Kuluncak Köyündeki Hızır Pınarı'nın kaynağında bulunan kaya üzerinde, Hızır'ın ayak izleri, Zara yakınlarındaki Ali Taş Ziyaretinde Hz. Ali'nin kılıç ve parmak izleri bu nitelikteki kutsal izlerdir. Ayrıca Fıdıl Dağı'na adını veren Fıdıl Bab'nun, Fıdıl Dağından attığı taş üzerinde elinin izleri (Ovacık Köyü Tiflis Ziyareti)'ni sayabiliriz.

e. Taş Kesilme Motifleri:

Yağbasan Köyü yakınlarında bir tepe üzerinde bir sıra taş. İnaruşa göre, Battal Gazi'nin ordusuna taş atanlar, oracıkta taş kesilmişlerdir. Zinzınat Köyü yakınlarındaki Yedi Baba Dağı üzerinde yedi adet sıra kayalar. Bunların peri kızları olduğuna inanılır. Gündüren Köyü civarında Gelincik tepesinde düğün alayına benzeyen taş sıraları.

f. Niyaz ve İşaret Taşları:

Alevi-Bektaşî köylerinde "Dede Düşeği/Çelebi Düşeği/Efendim Düşeği" adı verilen, toplama taşlardan ibaret adak yerleri vardır. Buraları köylere gelip dini merasim yapan dedelerin köyden dönüşlerinde ihdas ettikleri kutsal makamlardır. Dede veya Çelebi, köyden ayrılırken orada bulunan büyük bir taşı kutsar. Orası düşek olur. Oradan gelip geçenler, o taşta niyaz ederler, kendileri de düşeğin yanına üç taş bırakırlar. Çeşitli dileklerde bulunurlar.

Düşeklerde eğilip öpülen (niyaz edilen) belli bir taş a niyaz taşı denir.

Ayrıca çevrede ulu olarak bilinen ziyaret yerlerine yakın dikili taşlar veya kayalar vardır. Bunlara "Nişangâh Taşı" denir. Ziyaret yerine giderken ilkönce bu taş öpülür, daha sonra asıl ziyaret yerine gidilir. Odur Köyü yakınlarındaki Karayakup Ziyareti yolu üzerindeki taş ile Kâhtik Köyü yakınlarındaki Eğerli Dağı Ziyareti yolu üzerindeki Yokuşbaşı adı verilen taş bu niteliktedir. Köylüler taş a niyaz ettikten sonra, kayanın dibine üç taş bırakırlar.

g. Delikli Taşlar:

Divriği yöresinde delikli taşlar da kutsal kabul edilir. Bu taşlar çoğu kere öksürüğe yakalanmış çocukların iyileştirilmesinde, bazan da günahların dökülmesinde kullanılır.

Sarıççek Yaylasındaki Koca Haydar Ziyaretine giden köylüler günahlarından kurtulmak için ziyarete gitmeden önce yol üzerindeki delikli taştan geçerler. Bu mahiyette diğer bir taş da Divriği Iğmbat Dağındaki Hüseyin Gazi Ziyaretinin yanında bulunmaktadır. Ayrıca Üruk-Mursal Köyü yolu üzerindeki delikli taş da kabayel düşeğidir. Anzağar ve Murmana Köylerindeki delikli taşlar öksürüklü çocukların içinden üç defa geçtiği delikli taşlardır.

h. Taşla İlgili Diğer Uygulamalar:

1. Dileklerin kabul olması için sel zamanı akarsuya 41 adet İhlâs okunmuş taş atılır.

2. Divriği İlçe merkezinde nazara uğramış çocukları nazarın etkisinden kurtarmak için cuma günü selâ ile ezan arası Divriği Ulucamii civarında 41 adet taş toplanır; yine her taş için bir İhlâs okunarak nazarlı çocuk, bu taşın içinde bulunduğu suyla yıkanır.

3. Divriği yöresinde yolculuğa çıkan bir kimse için dere yatağında 41 adet taş toplanıp saklanır. Yolcu sağ salım memleketine dönünce bu taşlar dua edilerek aynı dere yatağına atılır.

1. Kaya-Taş İyesine Bağlı Bazı Bilgiler:

Kaya veya taşlara bağlı adak yerlerinde genellikle kurban kesilmez. Dilek dilendikten sonra taşın üzerine çobanların veya oradan gelip geçenlerin yemesi için yumurta, ekmek, şeker, ceviz, elma... gibi şeyler bırakılır. Ayrıca kuşların yemesi için bulgur, düğürcek gibi şeyler serpilir. Doğum folkloruna bağlı uygulamalarda doğumdan sonra kurban kesilir. Doğan çocuğa o kayanın adı verilir: Ali Taş, Garif, Kaya... vb.

Bu taşların bir takım iyeler tarafından korunduğuna inanılır. Meselâ Divriği Arhusu Köyü yakınlarındaki Kabar Kayası'nı bir kadın korumaktadır. Bu kadın cuma günleri Ulucamii süpürmekle görevliymiş. Temiz kalpli kimselerin rüyalarına girermiş veya gözlerine görünürmüş.

3. YER İYESİ

Kalafat, Yer İyesi Konusunda şu bilgileri vermektedir: "Türk inanç yapısında yer/yir, yani yeryüzü mühim bir mevkii işgal eder. Tengri'nin yarattığı kök tengri (mavi gök) ile yağız yir (kara yer) arasındadır. Üzerinde, 'kişioğlu' yaratılmıştır. Gök gibi o da insanı koruyucu, besleyici bir karakter taşır. Aslında, Türk inancında, tüm yeryüzü ıduk/kutsal değildir. Fakat, yeryüzünde ıduk olan ve onlara hayat verdiğine, onları koruduğuna inanılan ıduk yir ve sub'lar vardır. (...) Türk inanç ve tasavvuruna göre, yeri kontrolleri altında tutan iyeler, daha çok geçilmesi güç olan sarp yollarda, dağ bellerinde ve dağ geçitlerinde yaşarlardı. Yakut Türkleri bunları yol iyesi ve geçit iyesi gibi adlarla çağırır. Onlara göre bu iyeler, yollara ve geçitleri denetimleri altında tutardı. Dağ geçitlerinden ve dağ bellerinden geçen yolcular, buralarda bir kazaya, bir felâkete uğramamak için, yol veya geçit iyelerinin gönüllerini hoş etmek amacıyla bir taş parçasını oraya bırakıp giderlerdi."¹⁵

Divriği yöresinde de bugün aynı pratikler uygulanmaktadır. Yol kenarlarında ve dağ geçitlerinde toplama taşlardan oluşmuş ve düşek adı verilen adak yerlerine rastlanmaktadır. Meselâ, Ziniski-Erikli Köyü yolundaki Seyit Baba düşeği bu niteliktedir. Yolcular, buradan geçerken attan veya eşekten inip bu adak yerini eğilip öperler ve çevreden topladıkları birkaç taşı (genellikle üç taş) adak yerine bırakırlar.

Yüce dağların ve tepelerin üzerinden aşan yolların geçit yerlerinde toplama taşlardan oluşmuş sembolik mezarlar vardır. Bu mezarlar geçit iyelerine aittir. Ahiköy-Hazerkek Köyleri arasındaki Gedik Bekçisi Ziyareti; Dumluca Yaylasındaki Karagedik Ziyareti; Ovacık-Divriği yolu üzerindeki Şara Gediği (Zeynel Baba Düşeği) Ziyareti; Göndüren-Vazıldan köy yolu üzerindeki Yokuş Başı ziyareti bu nitelikteki adak yerleridir. Geçitler üzerindeki bu ziyaretlere adak sunulmaz, niyaz edilerek (eğilip öpülerek) ve ziyaret yerine birkaç taş bırakılarak geçilir. Sayın Eröz'ün tesbit ettiği aşadaki dörtlük "Gedik Bekçileri" üzerine yazılmıştır:¹⁶

Yükseğine çıktın, göründü kümbet
Gedik Bekçileri eyleyin imdat
Cümlemize Hak'dan sağlık-selâmet
Biz yolcuyuz, dua edin erenler.

(Aşık İsmail)

Kalafat, Hızır-İlyas motifini de bu bölümde ele almıştır. Sayın Kalafat'ın bu hususta vermiş olduğu bilgiler özetle şöyledir:

"Türk inançlarında yer alan Boz atlı yol Tengrisi/yol iyesi, yolda sıkıntıya düşen, darda kalanların yardımına koşan bir varlıktır. Bu varlık, İslâmî devirde

¹⁵ Kalafat, a.g.e., s. 39.

¹⁶ Doç. Dr. Mehmet Eröz, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik, İstanbul-1977, s. 364.

*Hızır Nebî veya Hızır-İlyas/Hıdır Ellez inancı ile birleşmiş olarak karşımıza çıkar. Darda kalanlara, sıkıntıda olanlara imdada koştuğuna inanılan Hıdır İlyas/Hıdırellez, dileklerin sunulduğu bir bahar bayramı haline dönüşmüştür.*¹⁷

Sivas-Divriği yöresinde Hızır-İlyas kültüne bağlı inançları "Törelere ve Törenler" bölümünde ele alacağım için bu bölümde Hızır-İlyas kültüne bağlı adak yerlerinden bahsedeceğim. Çünkü bugüne kadar Hızır-İlyas kültüne bağlı yerlerinden hiç bahsedilmemiştir. Hızır-İlyas kültü yalnız töre ve törenlerden ibaret değildir. Çünkü Türk milleti, Hızır-İlyas (Hıdırellez) kültünü onun adına izafe ettiği adak yerleriyle de bütünleştirmiştir.

Bugün, Sivas-Divriği yöresinde Hızır-İlyas kültüne bağlı en az 20 adak yeri bulunmaktadır. Divriği yöresindeki Hıdırellez Kayası (Karasar Köyü); Hıdırellez Tepesi (Yazıköy); Kıratlı Ziyareti (Kırkgöz Köyü); Hızır Pınarı (Kuluncak Köyü); Sivas Ulucamiindeki Hızır Direği, Hafik Emre Köyündeki Gözdede Ziyareti... Bu nitelikteki adak yerleridir.

Türklerde toprak, ıduk/kutsal olarak kabul edilmiştir¹⁸. Divriği yöresinde adak yerlerinden alınan toprak ıduk'tur. Adak yerlerinden alınan bu kutsal toprağa "Cöher" adı verilir. Adak yerlerinde bu cöherlerin alınacağı belli yerler vardır. Buralar Cöherlik denilir. Cöher, çeşitli maksatlarla kullanılır. Hasta olanlar bir miktar yerler veya suya katıp içerler, Hasta olmayanlar da o yere hürmeten bir miktar yerler. Tarlaya tohum ekilirken bereketli olması için tohumlu buğdaya bir miktar katarlar. Koç katımı sırasında hayvanlar döl tutsun diye koyunları, keçilerin ve koçların tuzuna katarlar. Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz¹⁹.

4. SU İYESİ

Kalafat, Su İyesi hakkında şu bilgileri vermektedir: "Eski Türk inançlarında yir gibi, su da bir ıduk/mukaddes idi. Ancak, bu kavramın içine, akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar dahil idi. (...) Türkler, her suyun bir iyesi olduğuna inanırdı. (...) Günümüz Yakut Türklerinde de, her ırmağın, gölün, pınarın ayrı bir iyesi ayrı bir iyesi olduğuna inandıkları bilinmektedir. (...) Böylece eve gelen gelinin, kötülüklerden korunacağına ve eve bereket getireceğine inanılır. (...) Munzur Çayı, Hercik Suyu'na kadar çevrede yaşayanlar tarafından kutsal sayılır. Suyun çıktığı göze başında halk toplanıp kurban keser. (...) Bütün bu örnekler, bize, su ile ilgili başlangıçtaki Türk inanç ve pratiklerinin çeşitli biçimlerde, günümüzde de halkımız arasında yaşadığını göstermektedir."²⁰

Divriği yöresinde de bu inanç ve pratikler bütün canlılığı ile yaşamak-

¹⁷ Kalafat, a.g.e., s. 40.

¹⁸ Kalafat, a.g.e., s. 41.

¹⁹ Kutlu Özen, Divri Yöresindeki Alevi-Bektaşî Türk Toplumunda Toprak Kültü (Cöher), Halk Kültürü, 1985/2, 6. kitaptan ayrı basım, İstanbul-1985, s. 60.

²⁰ Kalafat, a.g.e., s. 43-46.

tadır.

a. Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri:

Divriği yöresindeki su kültürüne bağlı adak yerleri fonksiyonlarına göre dört ayrı özellik gösterir:

1. *Şifalı Su Gözeleri (Pınarlar)*
2. *Çocuk Sahibi Olma İnancına Bağlı Su Gözeleri*
3. *Kutsal Su Gözeleri*
4. *Hayvanlara Şifa Veren Su Gözeleri*

PINARLAR

Geleneksel halk hekimliğinde pınarların/su gözelerinin önemli bir fonksiyonu vardır. Uyuz, sürk/çıban, karıncalık (cilt hastalığı), günyarığı (cilt hastalığı) gibi deri hastalıklarında; halkın yel dediği romatizmaya bağlı ağrılarda, sıtmada, göz kusurlarının düzeltilmesinde, anne sütünün çoğaltılmasında, çocukların sancıdan kurtulmasında pınarlardan şifa umulur. Pınarlar fonksiyonlarına göre Uyuz Pınarı, Sürk Pınarı, Kurdeşen Pınarı, Yel Pınarı, Sıtma Pınarı, Süt Pınarı... gibi adlar alırlar. Pınarlar konusunu burada ayrıntılı şekilde incelemek mümkün olmadığından iki örnekle yetineceğim.

Sürk Pınarı:

Sürk kundaktaki çocuklarda görülen sulu ve kaşıntılı çıbanlara verilen addır. Divriği merkezinde bu çeşit çıbanlara "Hoşirik" adı verilir.

Bu cilt hastalığının tedavi etmek için sürk pınarına gidilir. Divriği yöresindeki sürk pınarları şunlardır: Divriği Ahi Köyü, Arhısu Köyü (Pireyip Gözesi), Çamşılı Şahin Köyü, Bahtiyar Fenk Köyü, Höbek Köyü... Bu su gözelerinin su perileri tarafından korunduğuna inanılır. Sürklü çocuklar, çıbanların üzerine sürülür. Ayrıca su gözesinin yakınındaki çamura çiğ yumurta gömülür. Ayrıca bunları seyretmek için gelen çocuklara pişmiş yumurta dağıtılır. Civardaki ağaca çaput bağlanır.

Sancı Pınarı:

Bilindiği gibi bebekler yanlış beslenmeden dolayı sık sık sancılanırlar. Bebeklerin sancılarını kesmek için çeşitli yollara başvurulur. Bunlardan biri de sancı pınarıdır.

Sancı pınarı, Divriği İlçesine 35 km. uzaklıktaki Körküsü Mezrasındadır. Sancıların çocukları pınarın başına getirilirler. Ocaklı bir kadın evden getirmiş olduğu sancı çubuğunu pınarın ayak tarafındaki su birikintisine çakar. Çakarken de "çocuğun sancısı da buraya çakılsın" der. Ayrıca su iyesini memnun etmek için orada bulunanlara (daha çok çocuklara) yumurta,

çörek gibi şeyler dağıtırlar.

ÇOCUK SAHİBİ OLMA İNANCINA BAĞLI SU GÖZELERİ

Divriği yöresinde bu inanca bağlı üç adak yeri vardır. Deynekli dağı eteklerindeki "Deynekli Havuzu", Fıdıl Dağı'ndaki su gözesi, Divriği Cedit Paşa Mahallesindeki "Ayırt".

KUTSAL SU GÖZELERİ

Divriği yöresinde kutsalılığı ile tanınmış su gözeleri vardır. Her yıl belirli zamanlarda bu gözeler ziyaret edilerek kurbanlar kesilir, dini merasimler yapılır.

Divriği Yöresindeki Kutsal Su Gözeleri Şunlardır:

Meztek Ziyareti: Divriği Gödeş Köyü arazisi içindedir. İlkbaharda kaynayıp, sonbaharda sularını çeken bir gözedir. Her yıl nisan veya mayıs ayında gözeden birden bire bir değirmeni döndürecek kadar su çıkar. Suyu çıktığını öğrenen köylüler "Meztek" te toplanarak kurban keserler, dua ederler.

Hızır Pınarı:

Divriği Kuluncak Köyü arazisi içindedir. Bu suyun Hızır tarafından çıkarıldığına inanılır. Su, çıktığı gözeden 200 m. ilerisine kadar "Zemzem" gibi kutsal kabul edilir. Her yıl bu gözenin başında kurban kesilir.

Ayrıca Divriği Çobandurağı Köyündeki Doğulcak ve Balık Pınarı; Göl Dağı'ndaki Çalgam Baba, Çengelli Dağındaki Gözdede, Arhusu Köyündeki Eçir... şifalı su gözeleridir²⁷.

HAYVANLARA ŞİFA VEREN SU GÖZELERİ

Divriği yöresindeki Su-Kültü'ne bağlı adak yerleri insanlara olduğu gibi hayvanlara da şifa dağıtır. Altaylıların ırmak ve göl iyelerinden yardım istediklerini biliyoruz²⁸. Bu inanış Divriği yöresinde devam etmektedir. Köylüler, beslemiş oldukları hayvanları bir salgın hastalık sırasında bu su gözelerine, volkanik göllere getirmektedirler. Çünkü bunlar kutsalılığı olan su gözeleridir.

Divriği yöresinde bu nitelikte iki önemli adak yeri vardır.

a. Bey Dağı'ndaki Şifalı Göl:

Bey Dağı'nda, Mescit köyüne yakın bir yerde oldukça sığ bir göl vardır. Bu göl kutsal olarak bilinir. Göle hastalığa yalanmış küçükbaş hayvanlar getirilir. Sürüdeki hayvanlar gölün bir başından diğer başına kadar sürülür.

²⁷ Kutlu Özen, *Divriği Yöresinde Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri (Yayınlanmamış araştırma, Sivas-1990)*.

²⁸ İnan, a.g.e., s. 476.

tadır.

a. Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri:

Divriği yöresindeki su kültürüne bağlı adak yerleri fonksiyonlarına göre dört ayrı özellik gösterir:

1. *Şifalı Su Gözeleri (Pınarlar)*
2. *Çocuk Sahibi Olma İnancına Bağlı Su Gözeleri*
3. *Kutsal Su Gözeleri*
4. *Hayvanlara Şifa Veren Su Gözeleri*

PINARLAR

Geleneksel halk hekimliğinde pınarların/su gözelerinin önemli bir fonksiyonu vardır. Uyuz, sürk/çıban, karıncalık (cilt hastalığı), günyarığı (cilt hastalığı) gibi deri hastalıklarında; halkın yel dediği romatizmaya bağlı ağrılarda, sıtmada, göz kusurlarının düzeltilmesinde, anne sütünün çoğaltılmasında, çocukların sancıdan kurtulmasında pınarlardan şifa umulur. Pınarlar fonksiyonlarına göre Uyuz Pınarı, Sürk Pınarı, Kurdeşen Pınarı, Yel Pınarı, Sıtma Pınarı, Süt Pınarı... gibi adlar alırlar. Pınarlar konusunu burada ayrıntılı şekilde incelemek mümkün olmadığından iki örnekle yetineceğim.

Sürk Pınarı:

Sürk kundaktaki çocuklarda görülen sulu ve kaşıntılı çıbanlara verilen addır. Divriği merkezinde bu çeşit çıbanlara "Hoşirik" adı verilir.

Bu cilt hastalığının tedavi etmek için sürk pınarına gidilir. Divriği yöresindeki sürk pınarları şunlardır: Divriği Ahi Köyü, Arhusu Köyü (Pireyip Gözesi), Çamşılı Şahin Köyü, Bahtiyar Fenk Köyü, Höbek Köyü... Bu su gözelerinin su perileri tarafından korunduğuna inanılır. Sürkli çocuklar, çıbanların üzerine sürülür. Ayrıca su gözesinin yakınındaki çamura çiğ yumurta gömülür. Ayrıca bunları seyretmek için gelen çocuklara pişmiş yumurta dağıtılır. Civardaki ağaca çaput bağlanır.

Sancı Pınarı:

Bilindiği gibi bebekler yanlış beslenmeden dolayı sık sık sancılanırlar. Bebeklerin sancılarını kesmek için çeşitli yollara başvurulur. Bunlardan biri de sancı pınarıdır.

Sancı pınarı, Divriği İlçesine 35 km. uzaklıktaki Körküsü Mezrasındadır. Sancıların çocuklar pınarın başına getirilirler. Ocaklı bir kadın evdin getirmiş olduğu sancı çubuğunu pınarın ayak tarafındaki su birikintisine çakar. Çakarken de "çocuğun sancısı da buraya çakılsın" der. Ayrıca su iyesini memnun etmek için orada bulunanlara (daha çok çocuklara) yumurta,

çörek gibi şeyler dağıtırlar.

ÇOCUK SAHİBİ OLMA İNANCINA BAĞLI SU GÖZELERİ

Divriği yöresinde bu inanca bağlı üç adak yeri vardır. Deynekli dağı eteklerindeki "Deynekli Havuzu", Fıdıl Dağı'ndaki su gözesi, Divriği Cedit Paşa Mahallesiindeki "Ayırt".

KUTSAL SU GÖZELERİ

Divriği yöresinde kutsallığı ile tanınmış su gözeleri vardır. Her yıl belirli zamanlarda bu gözeler ziyaret edilerek kurbanlar kesilir, dini merasimler yapılır.

Divriği Yöresindeki Kutsal Su Gözeleri Şunlardır:

Meztek Ziyareti: Divriği Gödeş Köyü arazisi içindedir. İlkbaharda kaynayıp, sonbaharda sularını çeken bir gözedir. Her yıl nisan veya mayıs ayında gözeden birden bire bir değirmeni döndürecek kadar su çıkar. Suyu çıktığını öğrenen köylüler "Meztek" te toplanarak kurban keserler, dua ederler.

Hızır Pınarı:

Divriği Kuluncak Köyü arazisi içindedir. Bu suyun Hızır tarafından çıkarıldığına inanılır. Su, çıktığı gözeden 200 m. ilerisine kadar "Zemzem" gibi kutsal kabul edilir. Her yıl bu gözenin başında kurban kesilir.

Ayrıca Divriği Çobandurağı Köyündeki Doğulcak ve Balık Pınarı; Göl Dağı'ndaki Çalgam Baba, Çengelli Dağı'ndaki Gözdede, Arhısu Köyündeki Eçir... şifalı su gözeleridir²⁷.

HAYVANLARA ŞİFA VEREN SU GÖZELERİ

Divriği yöresindeki Su-Kültü'ne bağlı adak yerleri insanlara olduğu gibi hayvanlara da şifa dağıtır. Altaylıların ırmak ve göl iyelerinden yardım istediklerini biliyoruz²⁸. Bu inanış Divriği yöresinde devam etmektedir. Köylüler, beslemiş oldukları hayvanları bir salgın hastalık sırasında bu su gözelerine, volkanik göllere getirmektedirler. Çünkü bunlar kutsallığı olan su gözeleridir.

Divriği yöresinde bu nitelikte iki önemli adak yeri vardır.

a. Bey Dağı'ndaki Şifalı Göl:

Bey Dağı'nda, Mescit köyüne yakın bir yerde oldukça sığ bir göl vardır. Bu göl kutsal olarak bilinir. Göle hastalığa yalanmış küçükbaş hayvanlar getirilir. Sürüdeki hayvanlar gölün bir başından diğer başına kadar sürülür.

²⁷ Kutlu Özen, *Divriği Yöresinde Su Kültüne Bağlı Adak Yerleri* (Yayınlanmamış araştırma, Şivas-1990).

²⁸ İnan, a.g.e., s. 476.

Gölü geçemeyenler kurbanlık olarak seçilir. İnaniş'a göre kurbanlık koyun gölü geçemezmiş. Göl, kurbanının kendi seçermiş. Kurbanlık koyunlar daha sonra adak yerinde kesilir. Pişirilen yemekler orada bulunanlara dağıtılır.

b. Uyuz Pınarı:

Divriği Delidağ mevkiinde, Müseyip Yaylası içinde hafif bulanık bir suyu olan bir su kaynağıdır. Uyuz hayvanlar bu göze getirilir, gözenin suları çobanlar tarafından hastalıklı hayvanlara serpilir. Adak yerinde her sürü için bir kurban kesilir.

5. AĞAÇ/ORMAN/BİTKİ İYESİ

Kalafat, sözünü ettiğimiz eserinde Ağaç/Orman/Bitki İyesi konusunda şu bilgiyi vermektedir: *"Eski Türk hayatında ağaç ve orman, insan hayatı üzerinde tesiri olan mukaddes varlıklardır. Onları, yani onların iyelerinin memnun ettikçe saadetin artacağına, bolluk ve bereket olacağına ve huzurlu yaşayacaklarına inanırlardı. Türklerin bu inancı Göktürk çağı kitabelerine kazanmıştır. (...) Türk hayatında ağaç, orman ile bağlı inançlar, anayurttan Anadolu'ya gelen atalarımız tarafından burada, her yerleşim alanına kadar yayılmış görünüyor. Yayılmanın varlığını, onların günümüzde de kendilerini yaşatmalarından anlıyoruz. Meselâ Siirt'te kayın ağaçlarının kutsal sayılıp çaput bağlandığı Kız Evliya tepesinde, dilek sahipleri bu ağaçları sık sık ziyaret eder. (...) Keban çevresinde bulunan Taşkesen köyünde, tek ağacın bulunduğu bir tepe vardır. Köylüler bu ağaca mukaddes gözüyle bakar. Siirt, Elazığ, Tunceli ve Adıyaman illerinde, şuraya buraya serpilmiş, tek tük görülen ardıc ve meşe ağaçları kutsandır, onlara dokunması kınanır. (...)"*²⁹.

Divriği yöresinde de aynı inançlara ve pratiklere rastlamaktayız.

a. Tek veya Birkaç Ağaçtan İbaretle Adak Yerleri:

Gazi Mansur:

Vazıldan Köyü yakınlarındaki ardıc ağacı. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bu ağacın meyvesinden yerler. Koca Haydar türbesi civarındaki söğüt ağacı (Gemhu Köyü); çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ağacın yapraklarından yerler. Garip Ardıc: (Yazıköy), Kabayel düşegidir. Ağacın dallarının ateşte yanmadığına inanırlar. Üryan Baba (Eşke Köyü): ardıc ağacı. Huykesen (Çengelli Dağı): yaşlı ardıc. Saralılar felçliler giderler. Horoz kurban ederler. Ardıc Baba (Ovacık): adak yeri. Ardıc Bab/Tek Ardıc (Kürtbeyaz Köyü): yağmur ve kabayel duası için gidilir.

Bunlardan en dikkatli çeken Divri Odur Köyündeki "Merg Ağacı" dır. Bu kutsal ağaç Pelevenk mevkiinde, bir yamacın üzerindedir. Herkes ağaca niyaz eder. Bir tek dal koparamaz. İnaniş'a göre bir adam balta vurmuş, ağaçtan kan akmış. Çevrede çok kutsal sayılan bu ağaca her yıl haziran

²⁹ Kalafat, a.g.e., s. 46-47.

ayının üçüncü haftası Armutak, Gönderen, Şiği, Kızılcaören, Vartan, Bah-tiyar, Vazıldan, Ven, Pargam, Karasar, Odur... köylüleri ziyaret için gelirler. Kurban keserler. Dini törenler yaparlar. Ağacın dibinde özel olarak hazır-lanmış mumları yakarlar.

Divriği yöresinde ağaç kültüne bağlı en az 50-60 adak yeri daha vardır.

b. Koruluklar:

Abdal Musa Koruluğu (Timisi Köyü); Ahmet Baba (Eşke Köyü), ulu bir meşe ağacı ve meşelik alan, yağmur duası için gidilir; Geyikli Baba (Anzağar Köyü), bir tepe üzerinde koruluk, yakın yıllarda köyden biri koruluktan ağaç keser, biraz sonra ayağı kırılır ve kangren olur, acılar içinde kıvrılarak ölür. Ayrıca Ceviz-Ödek Köyleri arasındaki koruluk bir alan da "Ağaç Han" adını taşımaktadır.

c. Çalılıklar:

İğde, karamuk, kuşburnu ve yılğın gibi bodur ağaçcıkların bulunduğu kutsal mekânlar da vardır. Çalılık iyeleri bir takım hastalıkları iyileştirir. Divriği yöresinde tesbit edebildiğimiz adak yerleri şunlardır: İğnedin/-Siğilli Çalı (Ziniski Köyü), Ziniski-Cürek yolu üzerindeki karamuk çalıları, siğili olanlar siğil sayısınca dal бүkerler, bu ziyaretin sahibi Seyit Baba'nın doktoru imiş, Seyit Baba, Ziniski Köyünde türbesi olan bir Anadolu erenidir. Yılğın Dede (Karageban Köyü), siğil sayısınca yılğın dalı бүkүлүр. Yel Hüseyn, Hüseyn Gazi'nin bırakmış olduğu karamuk çalıdır. Timisi Köyü yakınlarındadır. Evlenmek isteyen genç kızlar bu çalıya dilek dileyerek mendillerini bağlarlar. Daha sonra ziyaret yerine gelen delikanlılar bu mendilleri alıp saklarlar. İsmi bilmedikleri, yüzünü görmedikleri o kızla evleneceklerine inanırlar. Ayrıca bu ziyaret her türlü ağrı-sızılar için de ziyaret edilir.

d. Halk Hekimliğinde Ağaç:

Halk hekimliğinde de ağaç iyesinden yararlanılır. Benim tesbit ettiğim adak yerleri şunlardır:

Yol Ziyareti (Çitme Köyü), ağrısı sızısı olanlar kutsal pelit ağacına iğne saplar. Siğilli Ardiç (Noşun ve Gâlin Köylerinde), siğil sayısınca ardiç ağacına çivi çakılır. Ağaçlar çividen gözükmeyiz. Kutsal Ardiçler (Fero-Göl-veren köyleri arasında), dört ardiç. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar bunların meyvelerinden yer. Sarı Baba Norşun Köyü/Güdge Mezrası), ardiç ağacıdır. Çocuklardaki korku ve sarılık hastalığı için ziyaret edilir.

e. Kutsal Direkler:

Ağacın yaşı da kurusu da kutsaldır. Meselâ Divriği Yağbasan Köyündeki Küsme tepesinde bulunan ardiç ağaçlarından bir kısmı zamanla kurumuştur. Fakat bunlara da kutsal gözüyle bakıldığı için ağaçlar çürümeye terkedilmiştir. Bu ağaçlar ancak orada yapılan dini bir merasim sırasında kurban eti pişirilirken yakacak olarak kullanılabilir. Yine Güneş Köyü ya-

kınlarındaki Garip Musa tekkesinde, Garip Musa'nın dikmiş olduğuna inanılan ardış ağacı vardır. Ağaç yıllarca önce kurumuş olduğu halde kutsallığı devam etmektedir³⁰.

Kutsal direkler kapalı mekanlarda saklanır. Bunlardan en dikkati çeken Sivas Emre Köyündeki "Yeşil Direk Ziyareti" dir. Toprak damlı bir mekânda korunan bu direk rengârenk ipekli bezlerle sarılmıştır. Her türlü hastalıklar için bu direkten yardım istenir. Orda bulunanlar da "Yeşil Direk yoldaşın olsun" diye dua ederler. Aynı ziyaret yerinde bir de muhlî direk vardır. Dilek dileyenler, muhlî direğe kullanılmamış bir çivi çakarlar. Çiviye çakar-ken de "Benim derdim de bu direğe saplanıp kalsın" derler. Çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar saçlarından kesmiş oldukları parçaları bu çivilere düğümlerler. Divriği Erşün Köyünde bulunan "Muradın Evliyası" adlı direk bu niteliktedir. Ayrıca Hafik Karlı Köyünde, Yıldızeli Güneykaya Köyünde ve Zara Tekke Köyünde bu nitelikte kutsal direk ziyaretleri vardır. Divriği Karageban Köyünde Karadonlu Canbaba Türbesinin sancağının asılı oldu-ğu direk de her türlü ağırlı hastalıklar için ziyaret edilmektedir. Yine Divriği Gündüren Köyündeki Direk Dede ziyareti edilmektedir. Yine Divriği Gön-düren Köyündeki Direk Dede ziyareti de bu mahiyetteki bir adak yeridir³¹.

Ağaçlara bez bağlama geleneği Divriği yöresinde de mevcuttur. Özellikle iğde, karamuk, kuşburnu gibi ağaçcıkların bulunduğu kutsal mekânlarda rengârenk bezlerden, ipliklerden çalılar görünmez olur.

³⁰ Necdet Sakaoğlu, *Sevîd Garîb Mûşâ Ocağı, Tarih ve Toplum*, Ocak 1989, Sayı: 61, s. 25.

³¹ Kutlu Özen, *Hafik Emre Köyü'ndeki Yunus Emre Düşegi* (Yayınlanmamış araştırma, Sivas-1989).